

## A JEL ÉS A MEGISMERÉS

Biológiai vagy társadalmi, kulturális talajon bontakozott-e ki a jelhasználat, a szemiózis? Mi a jel, a jelzés, a jelhagyás filozófiai jelentősége és lélektani magyarázata, s mi a szerepük a megismerésben? Amikor a jelek vagy a szimbólumok a tudat "mélyrétegeibe" süllyednek, e folyamat során miképp változik meg használatuk? Egyáltalán: mi a jelek helye a létezők hierarchiájában: vajon a jelek nevek, dolgok vagy inkább relációk?

E kérdések tetszés szerint tovább szaporíthatók. Anélkül hogy kimerítő választ próbálnánk adni rájuk a szigorúan vett szemiotikai vagy logikai értelemben, inkább egy olyan gondolatkört igyekszünk itt felvázolni, amely - ha lehet így fogalmazni - a filozófia (és az esztétika) jelelméleti fordulatainak [\[1\]](#) egyik lehetséges irányát vázolja fel.

\*

### A logikai jel és szimbólum Wittgensteinnél

Mit takar a "filozófia jelelméleti fordulata"? Wittgenstein kezdeményezését a Tractatus-ban, amely szerint minden szimbolizálás alapja, hogy kijelentéseink - amennyiben logikailag igaznak bizonyulnak - valójában a bennük kifejeződő tények leképezései, kivetítései?

A wittgensteini felfogásban a szimbólumok az egyes értelemmel bíró kijelentések, míg a bennük szereplő nevek jelek. A jelek - tehát a nevek - csupán jelölnek, míg a szimbólumnak értelme van. A leképezés, az ábrázolás itt a szimbólumokra, és nem a jelekre vonatkozik. A kijelentésnek a szimbólum felel meg az ábrázolásban, bár egy gondolatot többféle formában, többféle jellel ábrázolhatunk. [\[2\]](#) Előfordulhat azonban a fordított eset is. [\[3\]](#) Az egyes tények és az egyes kijelentések nem egyértelmű megfeleltethetősége egymásnak Wittgenstein szerint hiba, amelyet egy pontos jelölési rendszer kidolgozásával el lehetne, pontosabban el kellene kerülni. Ideális esetben minden elemi ténynek egy egyszerű jel felel meg, amely ezt a tényállást reprezentálja. Az ilyen jelekből alkotott kijelentések értelme mindig tisztán és világosan megadható, mivel egy gondolatot vetítenek ki, ábrázolnak. Arról a szimbólumról, amely egy ilyen kijelentést ábrázol ilyenformán mindig eldönthető, hogy igaz-e vagy hamis. Ezek szerint azonban az olyan kijelentések, amelyeknek nem dönthető el igazságtartalmuk, nem ábrázolhatók szimbólumok segítségével. Az elgondolhatatlant nem ábrázolhatjuk. [\[4\]](#) Ha azonban úgy találjuk, hogy szemben a wittgensteini felfogással a jelhasználat lehetőségeinek határa nem esik egybe a logikailag igazolhatóval, - s hogy a jelhasználat talán nem is az ábrázoláson alapul - akkor az itt vázolttól eltérő jelfogalomra lesz szükségünk.

\*

### A jel és a nyelv határai

A szimbólumok ábrázoló funkciója mellett expresszív funkciójukról is beszélhetünk. Carnap úgy vélte, hogy a metafizikai állítások, vagy például a lírai versek nem reprezentatív, hanem expresszív értelemben szimbolizálnak.<sup>[5]</sup> Ez azonban, ellentétben Carnap intenciójával, nem jelenti létjogosultságuk kétségbevonását, hiszen maga is metafizikai állítás. Arra világít rá, hogy a szimbolizálás alapja nem csupán a tényeknek való megfelelés lehet. Olyan dolgok is szimbolizálhatók, amelyek a nyelv segítségével nem írhatók le, s így nem is formalizálhatók logikai szimbólummá. Tehát a szimbolizálás és a nyelvi kifejezhetőség határai nem esnek egybe. Ez pedig azt is jelenti, hogy a nyelvi kifejezhetőség és az elgondolhatóság határai sem feltétlenül azonosak.<sup>[6]</sup> Ennek felismerését a modern filozófia egyik, lényegében máig megingathatatlan tartott dogmája akadályozza, amely szerint a nyelv és a gondolkodás határai lényegében azonosak, s ezért ha a gondolkodás feltételeit körülírtuk, ezzel meg is határoztuk az elgondolható, artikulálható gondolati tartalmak teljes körét.

Ezzel szemben viszont azt látjuk, hogy a szemiózis legelemibb tényei is megmagyarázhatatlanokká válnak, ha nem tételezünk fel a nyelvi mögött egy, az explicit gondolkodást lehetővé tevő területet, amely azonban maga nem nyelvi, nem formalizálható. Ez a terület, - ahogyan Polányi Mihály nevezte, - a hallgatólagos tudás területe az, amire a formalizált kijelentések épülnek, s ugyanakkor az explicit tudás elemei ide süllyednek le, megfoghatatlan, mégis biztos alapot adva kijelentéseinknek. E két fajta tudás - a hallgatólagos és az explicit - összekapcsolódása nélkül a jelzések, jelek felismerésének, a jelhasználatnak sem lenne meg az alapja.

\*

### **Traktátus a jelekről a Szent Tamásról nevezett Jánostól**

De vajon hogyan kapcsolja össze a jelhasználat a hallgatólagos és az explicit tudás területét? Mielőtt ezt megvilágítanánk, fel fogunk vázolni egy a fenti, carnapi, wittgensteini felfogástól eltérő, elsüllyedt jelkonceptiót.

Az általánosan elfogadott értelmezés szerint a jel definíciója, hogy valami helyett áll, valamire utal, ami nem ő maga, de amitől a jel léte függ.<sup>[7]</sup> A modern gondolkodás ebből kiindulva sokféleképpen osztja fel a jeleket: megkülönböztet érzéki, vagy csupán az értelem által felfogható, ikonikus vagy index típusú, hasonlóságon vagy megegyezésen alapuló jeleket; vagyis szemiotikai osztályokat állapít meg, anélkül azonban, hogy tárgyalná a jeleket, mint a létezők egy sajátos osztályát. Vagyis nem néz szembe azzal a kérdéssel, hogy vajon milyen helyet foglalnak el a jelek, mineműségüktől függetlenül - mint jelek - a létezők hierarchiájában.

A késői skolasztikában, nevezetesen az Aquinói Tamás realista tanait követő gondolkodóknál azonban épp ez utóbbi, számunkra eltűnt, elsüllyedt kérdés kapott jelentőséget, noha egy szélesebb összefüggésben az ún. szuppozíció-teórián belül. Ebben az elméleti keretben a jelekről való szisztematikus gondolkodás ugyanis komoly hagyományokkal rendelkezett már Peirce, sőt Locke előtt is.<sup>[8]</sup> Egy nemrégiben újrafelfedezett középkori szerző, aki külön traktátust szentelt a jeleknek, bizonyos

Szent Tamásról nevezett János, más néven Jean Poinsot<sup>[9]</sup> szerint például, a jelek létének legfontosabb jellemvonása éppen helyettesítő funkciójukból következően az, hogy létük valami mástól, nevezetesen tárgyuktól függő lét. A jelek azonban nemcsak valamitől, de valakitől is függenek, nevezetesen attól, aki értelemmel ruházza fel, vagy megérti őket. A jelek nemcsak aszerint oszthatók fel, hogy mit jelentenek, de aszerint is, hogy ki az, akinek jelentenek valamit. Poinsot világossá teszi, hogy a jelek tulajdonságait nem lehet a jel értelmezője nélkül megérteni, tehát nincsenek természetüknél fogva formális és instrumentális, vagy akár megegyezésen alapuló és természetes jelek; minden azon múlik, ki észleli, illetve fogja fel, s miként a jeleket.

Ugyanis, ahogy Augustinus mondja, a jelek funkciója éppen a megismerés. A jel olyan dolog, amelynek észlelése egyúttal valamit megismertet, valaminek a tudatára ébreszt bennünket, tehát olyan dolog amely, nemcsak az érzékek számára mond valamit, hanem az értelem számára is, noha ezt az érzékeken keresztül teszi.<sup>[10]</sup>

A jelek Poinsot szerint nem feltétlenül érzékelhetőek, sőt érzékelhetőségük feltétele éppen a megismerő személy intellektuális és észleleti tevékenysége. A megismerés folyamatában az érzékelhető dolgok egy része a másik jelévé válik.

A "pszichológia Mozartja" : L. Sz. Vigotszkij a 30-as években keletkezett tanulmányai messzemenően alátámasztották a skolasztika fenti megállapításait: "...az ember által a pszichológiai szituációba bevezetett eszköz-ingeret, amelyek az auto-stimuláció funkcióját látják el, *jeleknek* nevezzük, ennek a terminusnak tágabb és ugyanakkor pontosabb értelmet adva, mint a mindennapi szóhasználatban. Meghatározásunknak megfelelően minden, az ember által létrehozott feltételes inger, amely a saját vagy idegen viselkedés feletti uralom eszköze - jel. A jel fogalma szempontjából tehát két momentum lényeges: az eredete és a funkciója."<sup>[11]</sup> A jelhasználat alapja Vigotszkij megfogalmazásában tehát nem más, mint feltételes ingerek létrehozása, amelyeket magunk és a világ közé iktatunk. A megismerési és minden más pszichológiai folyamatban mindig két ingert kell feltételeznünk: a tárgy- és az eszköz-ingert. A tárgyra az eszköz-inger segítségével emlékezünk, mivel a figyelem mindig az eszköz-inger révén irányul a tárgy-ingerre. Egy szót a tárgy-ingerrel az eszköz-inger révén asszociálunk. Vigotszkij szerint a fenti folyamat egyaránt jellemző az állatokra és az emberekre, és legáltalánosabban *szignifikációként* írható le. Míg azonban az állat csupán természetes jelzéseket alkalmaz, addig az ember maga is létrehoz mesterséges jeleket. Ezt a csak emberre jellemző folyamatot már *szignifikációnak* nevezzük.

Ez a kitérő talán megvilágítja, mire is gondolt Szent Tamásról nevezett János, amikor a jelek függő létéről beszélt. A lovak ideája, (fogalma) függ a valóságos lovaktól. A lovak ideája nem létezhet anélkül, hogy ne jelenítené meg a lovakat tudatunk számára. A lovak ideája tehát teljes mértékben függő viszonyban áll tárgyával, és ez az intellektus működésének minden más esetére is igaz, amelyek szintén tárgyuktól függenek, intencionálisak. Ebből következik, hogy a megismerés során nem az ideákat ismerjük meg közvetlenül, hanem általuk ismerjük meg a tárgyakat, illetve bármi mást, amire vonatkoznak. Ez az álláspont, amelyet az univerzália-vita során a mérsékelt realizmus foglalt el, azt vallja, hogy az ideák nem nevek, de nem is valóságos létezők, mint pl. a székek, vagy lovak. Poinsot

sajátos terminológiája szerint a jelek önálló helyet foglalnak el a létezők hierarchiájában: *a jelek elme-függő (mind-dependent)* dolgok.

Ez a relatív, vagy függő lét kétféle értelemben is használható: vonatkozhat egy önálló *dologra*, egy érzékelhető létezőre, amelynek megértéséhez azonban feltétlenül szükséges feltenni egy másik dolog létét is. Ezt nevezi Poincot transzcendentális értelemben relatív létezőnek, illetve "relativum secundum dici"-nek. Másfelől, - és itt ez látszik fontosabbnak, - beszélhetünk a relatív létről mint *viszonyról* is: két vagy több egymástól független dolog között mi létesítünk viszonyt, s az így létrejött dolog: relativum secundum esse, vagyis ontológiai értelemben vett függő viszony.

Az első esetben a jel mint önálló dolog már korábban is ismert volt, a jelviszony összefüggésében azonban más dolgok megismertetésére is képes. Tehát Vigotszkij terminológiájában : tárgyból eszköz-ingerré válik. Egy kép például lehet önmagában a megismerés tárgya, de lehet a megismerés eszköze is: például ha egy portréről van szó, amelynek segítségével egy embert akarunk felismerni. De ugyanilyen eszköz-ingerként foghatjuk fel a füstöt is mint a tűz jelzését. Lényegében bármilyen tárgy kerülhet olyan viszonyba más tárgyakkal, hogy jelükké, illetve jelzésükké válik, tehát eszköz-inger lesz, nem természetéből, hanem a vele kapcsolatba kerülő személy megismerő képességéből következően. Tehát léte bármennyire is önálló lét, önmagában tekintve, ebben a viszonyban elme-függő létté válik.

A második esetben, ha a relatív lét egy viszonyt és nem egy dolgot jelöl, még jobban megmutatkozik a jelekre alapozott megismerés valóságteremtő karaktere. A tárgy-jelekkel szemben itt mentális jelekről beszélhetünk: legyenek ezek akár képek, illetve képzetek vagy fogalmak, illetve ideák. Két vagy több dolog egymáshoz való viszonyának megragadása, történjék ez akár konkrét képek, vagy absztrakt, elvont sajátosságok alapján, a dolgokat egymáshoz való viszonyukban ruházza fel jelentéssel, s ennek eszköz-ingerei az ideák, vagyis a mentális jelek. A mentális jelek funkciója a tárgyakat összekötő lehetséges viszonylatok létrehozása. Világosan kitűnik ebből, miért nem lehetnek az ideák nevek: éppenséggel az ideák, a mentális jelek segítségével fogjuk fel a nevek jelentését. A tárgyak neveiben intézményesült, rögzített kapcsolatokat mentális képeink segítségével, a dolgok összefüggésének általunk kialakított tapasztalatai alapján értjük meg. A jelhasználat így alapozza meg az interszjektív, elme-függő realitást, tehát hogy az egyébként különálló tárgyakkal az egyes korokra, illetve egyes egyénekre jellemző világ jöjjön létre. A mentális jeleket a tárgy-jelektől eltérően, ezenfelül még az is jellemzi, hogy transzparenssek, tehát maguk nem látszanak, csupán rajtuk keresztül látszik a tárgy, amit megmutatnak. Ezért is olyan nehéz megkülönböztetni a tárgyat mint önálló létezőt, attól a tárgy-ingertől, amit az eszköz-inger révén ismerünk meg, s ami éppen ebből következően, már nem a külső valóság objektív tárgya, hanem elme-függő dolog.

Poincot aszerint, hogy a jelek mit jelentenek, vagyis *függésük oka* szempontjából megkülönböztet: *szokáson alapuló (signa ex consuetudine)*, *természetes (signa naturalia)* és *emberi megegyezésen, meghatározáson (signa ad placitum)* alapuló jeleket. Aszerint pedig, aki számára a jelek jelentéssel bírnak, vagyis *függésük alapja* szempontjából elkülöníti egymástól a *formális* és az *instrumentális jeleket*. Ez utóbbi felosztás éppen a relatív lét fentebb kifejtett két értelmezése alapján jött létre: az instrumentális jelek: tárgy-jelek, tehát önmagukban is megismerhető, de aktuálisan jel vagy jelzési pozícióba került tárgyak. A formális vagy tiszta jelek viszont, - amelyeket mentális jelekként írtunk le, -

nem tárgyak; egyedüli funkciója a jelentés, az értelem közvetítése. Az instrumentális jelek azonban maguk is a formális jelek függvényei, hiszen a jelzési pozícióba került tárgyak jelentéslehetőségei éppen a formális, a mentális jeleken alapulnak. A jelek felosztása formális és instrumentális jelekre tehát egyáltalán nem önkényes, hanem a jeleknek, mint relatív létezőknek, vagy elme-függő dolgoknak a felfogásából következő szükségszerűség.

Jacques Maritain írja Poinstot ihlette esszéjében[12], hogy az instrumentális jelek esetében jelentésátvitellel van dolgunk: ha például látunk egy Hermész szobrot, akkor a látott dolgról, a szoborról átvisszük a jelentést Hermészre, akit a szoborban látunk. A tiszta jelek esetében viszont nem jelentésátvitelről van szó, hiszen a jel ebben az esetben nem egy ismert dolog, hanem a megismerés formája, amely meghatározza az adott dolgról való tudásunkat. A tiszta jel konstituálja számunkra a dolgot a megismerésben. Ahogy J. Rey-Debove[13] hangsúlyozza: egyre tisztábban rajzolódik ki egy olyan felfogás, amely a jeleket nem egyszerűen a kommunikációs folyamat részének, vagy az információátadás eszközének tekinti, hanem a jelben, pontosabban a jelentésadásban látja a humán tudományok episztemológiájának kulcsproblémáját, tehát olyan jelenséget, amelynek segítségével a megismerés problémái új oldalról közelíthetők meg.

Polányi Mihály teóriája hasonlóképpen a megismerés általános modelljére - amelyet a hallgatólagos tudásban jelölt meg - építi rá a jelentés- illetve az értelemadás struktúráját, tehát a megismerés folyamatát lényegében azonosnak tekinti a jelentésadás folyamatával, s ezen belül különbözteti meg a jel, a szimbólum illetve a metafora különböző jelentésadási módjait, ahogyan azt majd látni fogjuk.

De visszatérve még Poinstot elméletéhez, jelentős elméleti megfontolásokat rejt az a megoldása is, amely a jelek függésének okait tárgyaló felsorolásában nem elégszik meg a szokásos felosztással, tehát a természetes és a mesterséges jelek megkülönböztetésével, hanem ez utóbbiakat megszokáson, hagyományon (*signa ex consuetudine*) illetve megegyezésen (*signum ad placitum*) alapulóakra különíti el. A három típus közül a megszokáson alapuló jeleket illeti meg az elsőség: ebből emelkednek ki és ide süllyednek vissza mind a természetes, mind a megegyezésen alapuló jelek. A megszokáson alapuló jelek a természeti és a kulturális eredetű jelek találkozási helyei. Poinstot itt újra megvilágítja, hogy a jelek nem természetüknél fogva tartoznak az egyik vagy a másik osztályba, sokkal inkább értelmezőjük természeténél fogva. Poinstot terminológiájának segítségével rá lehet mutatni arra, hogy ugyanaz a jelenség, például: a felhő-eső összefüggés két különböző értelmezést involválhat: a felhőt felfoghatjuk ösztönös képzettársítás útján az eső velejárójának, de tekinthetjük a felhőt az eső okának is: ez utóbbi esetben absztrakciós, elvonatkoztató képességünk is közrejátszott az értelmezésben. Az első esetben genetikailag determinált: "észlelet-minta-válasz" mechanizmussal van dolgunk, az utóbbiban viszont az észlelet és a minta illetve a válasz közé beékelődik az individuum saját tapasztalata, amely minden kulturálisan meghatározott jelentésadásnak a kiindulópontja. E két értelmezés t.i. a felhő mint oka, illetve a felhő mint velejárója az esőnek egyaránt megszokáson alapuló jel, csak más-más értelmező számára, s ez a tény a megszokáson alapuló jelek többféle értelmezhetőségére mutat. Ugyanakkor egymásra épülésükről is beszélhetünk: hiszen a megismerés a tapasztalat elemeit asszimilálja egy újabb, már ráépülő tapasztalat részévé, ahol az előző felismerés már mint kiindulópont jelenik meg. Ebből következik, hogy ami eredetileg az elvonatkoztató képesség és a tapasztalat által felismert jelviszony

volt, miután ismertté válik megszokottá lesz, így lesüllyed, és természetes jelként funkcionál egy ráépülő újabb megismerés számára.

A természetes és a megegyezésen alapuló jelek a megszokáson alapulóak fenti két értelmezéséből nônek ki, és oda is térnek vissza. Poinstot úgy definiálja a természetes jeleket, hogy azok - használójuk tudatában - kívül esnek a társadalmi megegyezésen. Használatuk során ezért természetes jeleként funkcionálnak, noha eredetileg nem azok. Az állati és az emberi jelhasználat, pontosabban a vigotszkiji szignalizáció és a szignifikáció különbségével lehet rávilágítani erre az összefüggésre. Míg az ember, ha egy nevet használ, tudatában van annak, hogy a név az általa megnevezettnek nem része, csupán emberi megegyezés vagy/és szokás eredménye, addig a kutya ugyanúgy természetes jelként reagál a nevére, mint bármilyen más, a természetből származó jelzésre. Am a név a kutyánál is, éppúgy mint az embernél megszokáson alapuló jellé válik. Azonban a mesterséges jelek megalkotásának lehetősége az embert ráébreszti a jelek társadalomfüggô jellegére, s egyúttal arra, hogy a jeleket ô maga alkotja meg tapasztalata, absztrakciós készsége segítségével. Jelalkotó tevékenysége azonban csak azért lehet eredményes, mert a szignifikációnak, tehát a mesterséges jelek megalkotásának az alapja mindig a szignalizáció, ahol a jel és a jelölt viszonya a jelenségek természetes kapcsolatának tükrözôdésének, természetes jelnek látszik. Ha nem tartjuk szem elôtt az általunk használt jelek társadalomfüggô karakterét - s ha használjuk ôket, akkor a legtöbbször ezt tesszük -, a jeleket mindig természetes jeleként használjuk. A társadalmi használatban amikor X Y-nak a jelévé válik, ez olyan "természetesen", észrevétlenül megy végbe, hogy úgy tûnik, mintha tudatosság nélkül történne. Az így a szignifikáció eredményeképpen létrejött jelek lesüllyednek a "kulturális tudatalattiba", s ennek következtében a jeleket a társadalom tagjai már természetesként, valójában közös kultúrájuk alapszókinccseként kezdik kezelni. De az, ami számukra természetes, mások számára megegyezésen alapuló jel. Ugyanez persze állatcsoportok esetében is megfigyelhetô, de az állat nincs tudatában annak, hogy a jeleket ô alkotja.

Az észleltre alapozódó jeleken kívül, - bár mint késôbb kiderül, ez is problémákat vet fel - valójában minden más jelet megszokáson, vagy megegyezésen alapulónak kell tartanunk. Az értelmezô szempontjából azt mondhatjuk, hogy természetes jel minden olyan jel, amelynek használatakor nem vagyunk társadalmi beágyazottságának tudatában, míg mesterséges, megegyezésen alapuló minden olyan jel, amelynek jelentésérôl tudjuk, hogy szociálisan meghatározott. A természetes jelek - látszólag - függetlenek az elmétôl, míg a mesterséges jelek, elmefüggôek. A természetes jelek többnyire közvetlenül észlelhetô tárgy-jelek, míg a mesterséges jelek tiszta, mentális jelek, ami annyit tesz, hogy nem vetítjük ki ôket a minket körülvevô objektív, az elmétôl független valóságba. Poinstot mindkét felosztása - a formális és instrumentális, valamint a szokáson, a megegyezésen alapuló és a természetes jelek - a jelek alapvetô jellemvonását, függô létüket hangsúlyozza: függésüket úgy jelentésüktôl, mind értelmezôjüktôl. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy a természetes és a mesterséges jelek folyamatos lesüllyedése nélkül a megszokáson alapuló jelek területére, nem lenne elképzelhetô a társadalmi, kulturális értelemben vett jelhasználat, noha éppen a lesüllyedés ténye mutatja: ennek biológiai elôfeltétele van.

---

## Jegyzetek

1. Susan K. Langer: *Philosophy in a New Key. A Study in the Symbolism of the Reason, Rite and Art*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1979. 25. o.
2. "A jel az, ami felfogható a szimbólumból" in: Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés (Tractatus Logico-Philosophicus)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 3.32 ford. Márkus György
3. "Két különböző szimbólum tehát rendelkezhet közös jellel (írás- vagy hangjellel) - akkor viszont különböző módon jelöl." in: Wittgenstein, id. mű 3.321
4. "Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell." in: Wittgenstein, id. mű 7
5. Carnap: *Philosophy and Logical Syntax*, London, K. Paul, 1935. 28. o.
6. "A szemantika területe szélesebb, mint a nyelv területe, ahogy azt néhány filozófus - Schopenhauer, Cassirer, Delacroix, Dewey, Whitehead és mások - felfedezték." in: Susan K. Langer: *Philosophy in a New Key*, id. mű 87. o.
7. "Aliquid stat pro aliquo." in: Umberto Eco: *Semiotics and the Philosophy of Language*, Indiana University Press, Bloomington, 1986. 14. o.
8. Ld. erről többek között: John Deely: *Introducing Semiotics. Its History and Doctrine*. Indiana Univ. Press, Bloomington, 1982. A tudomány születésénél is jelentőségük volt ld: Ian Hacking: *The Emergence of Probability*, 5. fejezet "Signs" Cambridge University Press, 1975.
9. John N. Deely fordította le angolra a szerző, Szent Tamásról nevezett János Traktátusát a jelekről, amely eredetileg az *Ars Logica* részeként latinul jelent meg 1635-ben. Szintén Deely-nek köszönhető a szerző nevének felkutatása.
10. Augustinus, *De Doctrina Christiana*, II. kv. I. fejezet. "Signum est, quod praeter species, quas ingerit sensui, aliquid facit in cognitionem venire."
11. L. Sz. Vigotszkij: *A magasabb pszichikus funkciók fejlődése*, Gondolat, Budapest, 1971. 128. o.
12. Jacques Maritain: *Sign and Symbol*, in: *Redeeming the Time*, Geoffrey Bles: The Centenary Press, London, 1943.

13. J. Rey-Debove: Bevezetés a "*Recherches sur les Systèmes Signifiants*" -hoz, J. Rey-Debove, ed. The Hague: Mouton, 1973. p. 5.

---

[Következô rész](#)

[Vissza a tartalomjegyzékhez](#)

---

**Polanyiana** 1993. 3. kötet, 3. szám, 70-85. o.

<http://www.kfki.hu/chemonet/polanyi/>

<http://www.ch.bme.hu/chemonet/polanyi/>